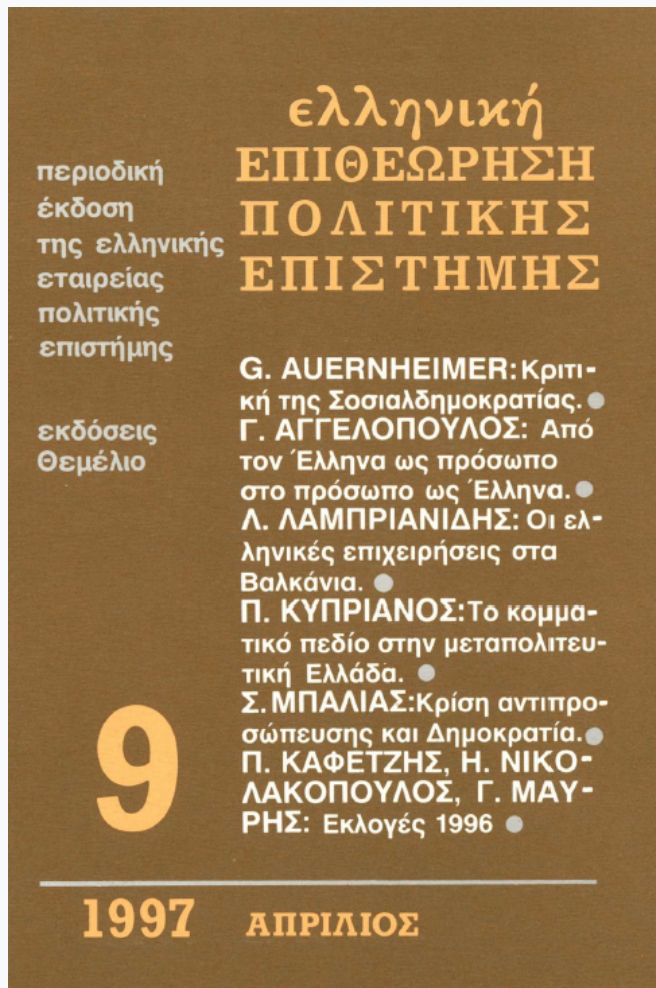

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 9 (1997)

Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος

Γιάννης Μαυρής

doi: [10.12681/hpsa.15231](https://doi.org/10.12681/hpsa.15231)

Copyright © 2017, Γιάννης Μαυρής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μαυρής Γ. (2017). Οι τάσεις αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 9, 179–196. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15231>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΗΣ*

ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗΣ/ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με το εκλογικό αποτέλεσμα της 22ας Σεπτεμβρίου, η μακροχρόνια τάση αποδόμησης/μετασχηματισμού του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος –απαρχή της οποίας μπορεί να θεωρηθεί η περίοδος 1989-90– *συνεχίστηκε*. Λόγω του «έκτακτου» χαρακτήρα της εκλογικής αναμέτρησης και, κυρίως, των σημαντικών ιστορικών γεγονότων που προηγήθηκαν, δεν εκδηλώθηκε ανοικτά, αλλά περιορισμένα. Η τάση αυτή δεν είναι μονόδρομος, ούτε χωρίς διακυμάνσεις. Μπορεί να επιταχυνθεί ή να επιβραδυνθεί. Οι παράγοντες που θα το κρίνουν είναι πολλοί: η έκβαση της κρίσης ηγεσίας και στρατηγικής της συντηρητικής παράταξης, οι διαφαινόμενες κοινωνικές εντάσεις, η πορεία των εθνικών θεμάτων και, βεβαίως, η ικανότητα και η απόδοση της νέας διακυβέρνησης. Η *διάρρηξη των σχέσεων εκπροσώπησης* (κρίση εκπροσώπησης) που συντελείται σταδιακά τα τελευταία χρόνια, έχει ως συμπτώματα, αφενός, την αποδυνάμωση της κοινωνικής συμμαχίας που αποτέλεσε ιστορικά το ΠΑΣΟΚ και, αφετέρου, την καθήλωση της εκλογικής απήχησης της Ν.Δ. Η απουσία *εμφανούς* πλειοψηφικού πολιτικού και κοινωνικού ρεύματος που αποκαλύπτεται, για πρώτη φορά, καθώς και η «ανθεκτικότητα» του φαινομένου των «μικρών» κομμάτων, που αποτελεί την άλλη όψη του νομίσματος, συνιστούν σημαντικές αλλαγές του υφιστάμενου κομματικού συστήματος, αλλαγές που το εγχώριο πολιτικό σύστημα βρίσκεται, μάλλον, ανέτοιμο να διαχειριστεί.

* Ο Γιάννης Μαυρής είναι Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης.

2. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗΣ

Οι εκλογές διεξήχθησαν μέσα σε κλίμα παγιωμένων αντικομματικών και αντιπολιτικών-αντιεκλογικών διαθέσεων της κοινής γνώμης. Σύμφωνα με τις δημοσκοπήσεις, η απόλυτη πλειοψηφία των πολιτών διαφωνούσε με την πρόωγη προκήρυξή τους.¹ Αν και το φαινόμενο τείνει, ως ένα βαθμό, να διογκώνεται τεχνητά από τα ΜΜΕ, εντούτοις είναι υπαρκτό: ο «αντικομματισμός» αποτελεί πλέον διάχυτο ρεύμα στο εκλογικό σώμα. Μια σημαντική και διαρκώς διευρυνόμενη μερίδα του, που αντιπροσωπεύει περίπου το 1/3 των ψηφοφόρων, αντιμετωπίζει σήμερα *ενοικία* την προοπτική διάσπασης των μεγάλων κομμάτων, θεωρώντας την «θετική εξέλιξη για τον τόπο»,² ενώ η προοπτική των συμμαχικών κυβερνήσεων είναι αποδεκτή σχεδόν από το ήμισυ των εκλογέων.³ Το «αντικομματικό σύνδρομο» συμβαδίζει με την κάμψη των κομματικών ταυτίσεων και της συμμετοχής στους παραδοσιακούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, τη γνώριμη απαξίωση της πολιτικής και των πολιτικών, την αποδοκιμασία των κομμάτων διακυβέρνησης, την ιδεολογική νομιμοποίηση των αντιεκλογικών πρακτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1/3 των ερωτηθέντων, σε προεκλογική έρευνα, δέχεται ότι το λευκό και το άκυρο συνιστούν πολιτική θέση, ενώ το 28% δηλώνουν ότι έχουν σκεφθεί κάποτε να ψηφίσουν λευκό/άκυρο.⁴ Η ίδια η υποχρεωτική ψηφοφορία, σύμφωνα με τα ευρήματα των δημοσκοπήσεων έξω από τα εκλογικά τμήματα, αμφισβητείται από το 1/4 του εκλογικού σώματος (Πίνακας 1).

Η άμβλυνση των δεσμών εκπροσώπησης ψηφοφόρων/κομμάτων και η αποστασιοποίηση του εκλογικού σώματος υποδηλώνονται χα-

1. Σύμφωνα με μια πανελλαδική δημοσκόπηση, το 50,6% των ερωτηθέντων διαφωνούσε με την πρόωγη προκήρυξη των εκλογών, έναντι 35,2% που συμφωνούσε (Έρευνα του Ινστιτούτου Ερευνών V-P.R.C για την εφημερίδα *Τα Νέα*, με χρήση κάλπης, 31.8-6.9.96, Δείγμα: 1.624 άτομα, 18 ετών και άνω).

2. Σε πανελλαδική έρευνα που διεξήχθη από το ίδιο Ινστιτούτο, το Μάρτιο του 1996, σε δείγμα 1.139 ατόμων, η διάσπαση των μεγάλων κομμάτων θεωρείται θετική εξέλιξη για τον τόπο από το 32,8%, αρνητική από το 51,4%, ενώ το 11,1% απάντα «ούτε θετική/ούτε αρνητική» και 4,7% δεν εκφέρει γνώμη.

3. Υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας τάσσεται, συνολικά, το 44,9% της κοινής γνώμης, ενώ υπέρ της αυτοδυναμίας το 52,2% (στο ίδιο).

4. Συγκεκριμένα: το 31,2% των ερωτηθέντων συμφωνεί με την άποψη ότι «το λευκό και το άκυρο συνιστούν πολιτική στάση», ενώ το 27,8% «έχει σκεφθεί κάποτε να ψηφίσει λευκό ή άκυρο στις εκλογές» (στο ίδιο).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Υπέρ ή κατά της υποχρεωτικής ψηφοφορίας στις εκλογές;
(Σύνθεση κατά κόμμα προτίμησης)

Ψηφοφόροι	Υπέρ	Κατά	ΔΓ/ΔΑ
ΠΑΣΟΚ	75,1	21,3	3,6
Ν.Δ.	71,7	25,1	3,3
ΠΟΛΑΝ	61,3	34,6	4,1
ΚΚΕ	67,4	27,8	4,8
ΣΥΝ	58,2	38,9	3,0
ΔΗΚΚΙ	54,9	40,2	4,9
Άλλο κόμμα	45,3	49,6	5,1
Άκυρο/Λευκό	51,6	44,1	4,3
ΣΥΝΟΛΟ	70,0	26,0	4,1

Πηγή: Ινστιτούτο V-P.R.C., Exit Poll EPT, 22.9.96, Δείγμα: 10.489 άτομα, 18 ετών και άνω.

ρακτηριστικά με το φαινόμενο της αρνητικής ψήφου: Όπως προκύπτει από τη δημοσκοπήση εξόδου, οι 4 στους 10 ψηφοφόρους (το 41,3%) επέλεξαν το κόμμα τους ως το «λιγότερο κακό» και όχι επειδή «είναι το καλύτερο». Το ποσοστό αυτό κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα (περίπου 40%) στους ψηφοφόρους των δύο μεγάλων κομμάτων, αλλά υπερβαίνει το 60% στην περίπτωση των ψηφοφόρων

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ήψισαν το καλύτερο κόμμα ή το λιγότερο κακό;

Ψηφοφόροι	Το καλύτερο	Το λιγότερο κακό	ΔΓ/ΔΑ
ΠΑΣΟΚ	58,2	39,1	2,7
Ν.Δ.	57,7	38,9	3,4
ΠΟΛΑΝ	31,4	65,1	3,5
ΚΚΕ	65,1	31,6	3,4
ΣΥΝ	32,3	62,3	5,5
ΔΗΚΚΙ	34,5	59,3	6,2
Άλλο κόμμα	24,4	56,4	19,2
Άκυρο/Λευκό	23,5	45,1	31,5
ΣΥΝΟΛΟ	54,0	41,3	4,7

Πηγή: Ινστιτούτο V-P.R.C., Exit Poll EPT, 22.9.96, Δείγμα: 10.489 άτομα, 18 ετών και άνω.

των μικρών κομμάτων (Πίνακας 2). *Η αρνητική ψήφος είναι ψήφος υπό αίρεση, ψήφος χωρίς το στοιχείο της συναίνεσης. Σε τελική ανάλυση, είναι ψήφος πολιτικής αποδοκιμασίας των κομμάτων διακυβέρνησης.*

Αυτές οι διαπιστώσεις δε μειώνουν, βεβαίως, την πολιτική σημασία και τις επιπτώσεις του εκλογικού αποτελέσματος της 22ας Σεπτεμβρίου. Ως προς την πλευρά του *κομματικού ανταγωνισμού*, η κρίση στρατηγικής και φυσιογνωμίας που εκδηλώθηκε, καθώς και η ρευστότητα στην οποία εισήλθε η συντηρητική παράταξη, φαίνεται να δικαιώνουν την επιλογή της πρόωρης προσφυγής στις κάλπες, τουλάχιστον σε βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο επίπεδο· ερμηνεύουν, ωστόσο, τη *γραμμική συνέχεια* που υφίσταται μεταξύ προεκλογικής και μετεκλογικής περιόδου, ως προς τα γενικά πολιτικά-ιδεολογικά χαρακτηριστικά της συγκυρίας: Στις μετεκλογικές μετρήσεις, η *κυβερνητική δημοτικότητα* επιστρέφει στα εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα που βρισκόταν και προεκλογικά. Γεγονός που υπενθυμίζει, ότι η γνωστή στο παρελθόν μετεκλογική περίοδος χάριτος έχει πλέον μηδενισθεί.

3. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Η τελευταία φάση της προεκλογικής αναμέτρησης *δεν τροποποίησε ριζικά* τις γενικές τάσεις του εκλογικού σώματος, που αποτύπωναν οι δημοσιευμένες δημοσκοπήσεις της προηγούμενης περιόδου, αλλά και της τελευταίας διετίας. Η κάμψη του δικομματισμού, η ουσιαστική ισοδυναμία των μεγάλων κομμάτων, η ανάδυση των μικρών κομμάτων, η ρευστότητα της ψήφου αποτελούν, ως ευρήματα, *σημεία σύγκλισης* των προεκλογικών δημοσκοπήσεων της τελευταίας διετίας. Η δυναμική της προεκλογικής περιόδου θα αποβεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ, για τους εξής λόγους: (α) Η ανάδειξη του Κ. Σημίτη στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, η θετική και –επικοινωνιακά– πρωτοφανής επίδραση του Συνεδρίου του κόμματος, αλλά και η συναισθηματική φόρτιση από το θάνατο του Α. Παπανδρέου, ανέτρεψαν το δυσμενές κλίμα που είχε δημιουργηθεί εις βάρος του κυβερνώντος κόμματος, από το καλοκαίρι του 1995, ενώ η δημοτικότητα του πρωθυπουργού εκτινάχθηκε στα ύψη. (β) Ως προς το δίλημμα της διακυβέρνησης, που αποτελεί, αντικειμενικά, το διακύβευμα κάθε βουλευτικής αναμέτρησης, η δεδομένη *ποιοτική υπερο-*

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Ικανότητες διακυβέρνησης
(«Ποιο κόμμα είναι καλύτερο να αντιμετωπίσει
τα προβλήματα της χώρας»)*

	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.	ΚΑΝΕΝΑ
Την πορεία της χώρας στην Ευρώπη	37,8	27,9	23,6
Την Παιδεία	39,5	25,0	26,0
Τις ελληνοτουρκικές σχέσεις	32,1	28,4	29,0
Την υγεία	42,0	20,7	27,9
Την ανεργία και τη φτώχεια	29,0	21,6	42,5
Το περιβάλλον	30,7	20,7	35,2
Την άμυνα της χώρας	31,4	30,1	24,2
Τα αγροτικά προβλήματα	33,5	25,5	31,9
Τα προβλήματα της νεολαίας	30,2	21,4	37,7
Τα προβλήματα των μικρομεσαίων	30,2	24,8	36,2

Πηγή: Ινστιτούτο V-P.R.C., *Πανελλαδική έρευνα με χρήση κάλπης*, 31.8-6.9.96,
Δείγμα: 1624 άτομα, 18 ετών και άνω.

χή του ΠΑΣΟΚ απέναντι στη Ν.Δ. ενισχύθηκε. Σε όλους τους τομείς της διακυβέρνησης, το ΠΑΣΟΚ θεωρήθηκε καλύτερο από τη Ν.Δ. (Πίνακας 3): αντιθέτως, μια νέα τετραετία της Ν.Δ. θεωρήθηκε χειρότερη επιλογή, από ό,τι μια νέα τετραετία του ΠΑΣΟΚ.⁵ (γ) Το ΠΑΣΟΚ ενισχύθηκε, επίσης, από την *τάση προσωποποίησης της πολιτικής*. Η αποχώρηση των χαρισματικών ηγετών από την ενεργό πολιτική στην Ελλάδα, έχει ως αποτέλεσμα να τείνει να υποτιμηθεί ο ρόλος των προσώπων στη σύγχρονη πολιτική. Εντούτοις, λόγω της κρίσης των μαζικών κομμάτων, της ιδεολογικής τους σύγκλισης αλλά και της τηλεοπτικοποίησης της πολιτικής, η *σημασία των πολιτικών προσώπων, και ιδίως του πολιτικού αρχηγού, ενισχύεται*. Η πολιτική προσωποποιείται όλο και περισσότερο. Και, σε αυτό το επίπεδο των προσώπων, η σύγκριση Σημίτη/Έβερτ υπήρξε καταλυτική.⁶ Η

5. Μια νέα 4ετία του ΠΑΣΟΚ, υπό τον κ. Σημίτη, θεωρήθηκε «χειρότερη επιλογή για τον τόπο» από το 22,5% της κοινής γνώμης, ενώ μια νέα 4ετία της Ν.Δ., υπό τον κ. Έβερτ, από το 35,1%. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ίδια έρευνα το 34,5% των ερωτηθέντων θεωρεί εξίσου αρνητικές και τις δύο επιλογές (στο ίδιο).

6. Ο κ. Σημίτης θεωρήθηκε από την κοινή γνώμη «κατάλληλος πολιτικός για τη χώρα» σε ποσοστό 50,7%, ενώ ο κ. Έβερτ σε ποσοστό μόλις 27,2% (το 22,1% των ερωτηθέντων δε θεωρούσε κατάλληλο «κανέναν από τους δύο», στο ίδιο).

προεκλογική τακτική της Ν.Δ., που μετέθετε τον ανταγωνισμό στο πεδίο της προσωπικής αντιπαράθεσης, λειτούργησε μάλλον αρνητικά για την ίδια.

Ως αποτέλεσμα των προηγούμενων διεργασιών, εδραιώθηκε στη συνείδηση της κοινής γνώμης «*παράσταση*» εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ. Η πεποίθηση ότι το ΠΑΣΟΚ θα κερδίσει τις εκλογές, έστω με μικρή διαφορά (άποψη αποδεκτή από το 42% των ερωτηθέντων⁷), λειτούργησε στην απαρχή της προεκλογικής περιόδου εφησυχαστικά για μερίδα του εκλογικού σώματος. Η αλλαγή της εκλογικής τακτικής του ΠΑΣΟΚ θα οδηγήσει σε συμπίεση της αρχικής επιρροής του ΔΗΚΚΙ. Αντιθέτως, η εκλογική απήχηση του ΣΥΝ επέδειξε εντυπωσιακή σταθερότητα, ενώ, για διαφορετικούς λόγους, η δυναμική της προεκλογικής περιόδου οδηγεί σε κάμψη και την εκλογική επιρροή της ΠΟΛΑΝ. Η τελευταία υφίσταται διαρροές προς όλους τους πολιτικούς χώρους.

4. ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗΣ

Πρώτον: Η επικοινωνιακή στρατηγική των δύο μεγάλων κομμάτων κατάφερε να ανεβάσει τα ποσοστά *συνοχής* των ψηφοφόρων τους, πλην όμως, όχι στα αναμενόμενα επίπεδα (Πίνακας 4). Η προσπάθεια κλιμάκωσης της αντιπαράθεσης λειτούργησε περιορισμένα και μάλλον απωθητικά για τους αποστασιοποιημένους και αναποφασιστούς ψηφοφόρους. Με βάση τα δεδομένα των εμπειρικών ερευνών, εκτιμάται ότι το ποσοστό των *αναποφασιστων* ψηφοφόρων που επέστρεψαν στα δύο μεγάλα κόμματα δεν υπερέβη, τελικώς, το 60-65% της «*αδιευκρίνιστης*» ψήφου, που καταγράφηκε στις μετρήσεις. Το υπόλοιπο 40% κινήθηκε είτε προς τα μικρά κόμματα, που εμφανίσθηκαν περισσότερο δυναμικά αυτή τη φορά (ΔΗΚΚΙ, ΣΥΝ), είτε επέμεινε στις επιλογές του λευκού και του άκυρου.

Δεύτερον: Η εμφάνιση ενός και στην πραγματικότητα δύο νέων κομματικών σχηματισμών (ΔΗΚΚΙ, Συνασπισμός) έχει ως αποτέλεσμα τη *σχετική καθίζηση της αθροιστικής επιρροής των δύο κομμάτων διακυβέρνησης*. Το εκλογικό τοπίο τείνει, όντως, περισσότερο προς ευρωεκλογές («*εκλογές β' τάξεως*»), παρά προς βουλευτικές. Για πρώτη φορά, μετά τις μεταβατικές εκλογές του 1977, το ποσοστό του *δικομματισμού* σε βουλευτικές εκλογές συγκρατήθηκε

7. Στο ίδιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Τι ψήφισαν οι ψηφοφόροι του 1993

Σημερινοί ψηφοφόροι	Ψηφοφόροι 1993						Νέοι Ψηφο- φόροι
	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.	ΠΟΛΑΝ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΑΛΛΟ	
Βάση	4.122	3.552	410	391	233	115	459
ΠΑΣΟΚ	84,3	3,4	13,9	3,8	14,2	12,2	38,8
Ν.Δ.	3,1	90,4	23,2	1,5	2,6	9,6	32,2
ΠΟΛΑΝ	0,8	1,7	41,7	0,3	1,3	3,5	4,6
ΚΚΕ	0,8	0,3	2,9	88,7	1,3	4,3	3,9
ΣΥΝ	2,5	1,3	6,1	2,8	74,7	8,7	4,4
ΔΗΚΚΙ	6,1	1,0	6,6	1,3	3,0	2,6	3,5
ΑΛΛΟ	1,1	0,8	3,2	0,5	2,1	55,7	6,5
Λευκό/Άκυρο	0,6	0,5	1,2	0,8	0,9	1,7	2,2
Δεν απαντώ	0,8	0,6	1,2	0,3	-	1,7	3,9
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Ινστιτούτο V-P.R.C., Exit Poll EPT, 22.9.96, Δείγμα: 10.489 άτομα, 18 ετών και άνω.

σε επίπεδα χαμηλότερα από 80% (79,6%). Το ποσοστό αυτό ταυτίζεται μόνο με το αντίστοιχο των νομαρχιακών εκλογών του '94 και των ευρωεκλογών του '84.⁸ Ανεξάρτητα από τις συγκυριακές διακυμάνσεις ή το συνολικό του μέγεθος, το φαινόμενο των μικρών κομμάτων (επισήμων και ανεπίσημων) αποτελεί πλέον δομικό στοιχείο του κοιμματικού συστήματος, ενώ, ταυτόχρονα, εγγράφεται και η τάση κατακερματισμού του.

Τρίτον: Το ποσοστό των άκυρων/λευκών σε αυτή την αναμέτρηση (2,85%) είναι το υψηλότερο που έχει παρατηρηθεί σε βουλευτική αναμέτρηση μεταπολιτευτικά. Η επιλογή του λευκού/άκυρου, εκτός από την ιδεολογική της νομιμοποίηση (βλ. πιο πάνω), αποτελεί, σε σταθερή βάση πλέον, ισοδύναμη –προς την επιλογή κόμματος– πολιτική προτίμηση. Σύμφωνα με τη δημοσκοπήση εξόδου, το 45,9% των ψηφοφόρων, που είχαν επιλέξει Α/Λ στις εκλογές του 1993 (σχεδόν ο 1 στους δύο ψηφοφόρους), ξαναψήφισε Α/Λ και σε αυτές τις εκλογές.

8. Στις ευρωεκλογές του '84, 79,68% και στις νομαρχιακές του '94, 79,29%. Χαμηλότερα ποσοστά σημειώνονται στις ευρωεκλογές του '81: 71,46%, στις ευρωεκλογές του '89: 76,37% και στις ευρωεκλογές του '94: 70,3% (το χαμηλότερο μετά το 1977).

Τέταρτον: Η διαφορά πρώτου/δεύτερου κόμματος, που, ως γνωστόν, αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα του εκλογικού ανταγωνισμού, παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια του προηγούμενου 15μηνου οριακή, για να προσεγγίσει, τελικώς, το 3,37%. Πρόκειται για τη χαμηλότερη διαφορά που έχει παρατηρηθεί μεταπολιτευτικά, όχι μόνο σε βουλευτική αναμέτρηση αλλά και σε ευρωεκλογές.⁹

Πέμπτον: Το ποσοστό που συγκεντρώνει το πρώτο κόμμα, 41,49%, είναι και αυτό εντυπωσιακό. Παρόμοια εκλογική επίδοση έχει εμφανισθεί μεταδικτατορικά πάλι μόνον το 1977, όταν η Ν.Δ., λόγω της εμφάνισης της Εθνικής Παράταξης, είχε συγκεντρώσει ποσοστό 41,8% (και 171 έδρες, εξαιτίας της ενισχυμένης αναλογικής).¹⁰ Επομένως, η *εκλογική και κοινωνική νομιμοποίηση* του κόμματος που εκλήθη να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας είναι εξαιρετική, και σε σύγκριση με την παράδοση του μεταπολιτευτικού κοιμματικού συστήματος, *περιορισμένη και μερική*.

5. Η ΡΕΥΣΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΨΗΦΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ ΝΕΟΥ ΤΥΠΟΥ

Το εκλογικό αποτέλεσμα καταγράφει μια *αυξανόμενη κινητικότητα μεταξύ των πολιτικών χώρων* (βλ. Πίνακες 4-5). Σε μεγάλο βαθμό, η κινητικότητα αυτή, που περιγράφεται συχνά και ως «*ρευστότητα της ψήφου*», είναι αντικειμενικό αποτέλεσμα της εμφάνισης του ΔΗΚΚΙ και της δυναμικής που ανέπτυξε ο Συνασπισμός. Εντούτοις, η πολλαπλότητα των μετατοπίσεων –*σε αυτήν την έκταση*– *καταγράφεται για πρώτη φορά σε εκλογική αναμέτρηση βουλευτικών εκλογών*. Σύμφωνα με τα ευρήματα της δημοσκοπησης εξόδου της ΕΡΤ, *ο ένας στους πέντε πολίτες* (αθροιστικά 21,3%) αποφάσισε τι θα ψηφίσει τις τελευταίες μέρες, ή την τελευταία στιγμή.¹¹ Το με-

9. Η «ψαλίδα» ΠΑΣΟΚ/Ν.Δ. κυμαίνεται από το 1981 ως εξής: 1981: 12,2%, 1985: 5,0%, 1989Ι: -5,2%, 1989Ν: -4,5%, 1990: -8,3%, 1993: 7,6%, 1996: 3,4%.

10. Η νέα Βουλή υποκρίπτει και άλλη μια ομοιότητα με εκείνην του 1977: είναι, στη μεταπολίτευση, η δεύτερη πολυκομματική.

11. Το 7,4% των ψηφοφόρων πήρε την οριστική του απόφαση για το τι θα ψηφίσει «λίγες μέρες πριν» τις εκλογές, και το 13,9%, κυριολεκτικά την «τελευταία στιγμή». Τα σχετικά στοιχεία προέρχονται από τη *δημοσκοπηση εξόδου* (exit poll) που πραγματοποίησε το *Ινστιτούτο Ερευνών V-P.R.C.* (Βλ. σχετικά, *δημοσκοπηση έξω από τα εκλογικά τμήματα για λογαριασμό της ΕΡΤ*, 22.9.96, δείγμα 10.489 εκλογείς). Επίσης, *Καθημερινή*, 29.9.96.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Προέλευση των σημερινών ψηφοφόρων των κομμάτων
Σύνθεση % κατά κόμμα

Σημε- ρινοί ψηφ/ροι	Ψηφοφόροι 1993								
	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.	ΠΟΛΑΝ	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΑΛΛΟ	Νέοι ψηφ/ροι	ΛΟΙΠΑ	ΣΥΝΟΛΟ
Βάση	4.122	3.552	410	391	233	115	459	1.207	10.489
ΠΑΣΟΚ	84,4	2,9	1,4	0,4	0,8	0,3	4,3	5,5	100,0
Ν.Δ.	3,4	84,5	2,5	0,2	0,2	0,3	3,9	5,0	100,0
ΠΟΛΑΝ	10,1	18,6	53,9	0,3	0,9	1,3	6,6	8,3	100,0
ΚΚΕ	7,1	2,3	2,5	72,7	0,6	1,0	3,8	10,0	100,0
ΣΥΝ	22,9	10,6	5,7	2,5	39,4	2,3	4,5	12,1	100,0
ΔΗΚΚΙ	65,3	9,6	7,0	1,3	1,8	0,8	4,1	10,1	100,0

Πηγή: Ινστ. v-P.R.C., Exit Poll EPT, 22.9.96, Δείγμα: 10.489 άτομα, 18 ετών και άνω.

ρίδιο των «κυμαινόμενων» ψηφοφόρων, όπως είναι αναμενόμενο, αυξάνει μεταξύ των ψηφοφόρων των μικρών κομμάτων.¹²

Η «ποικιλία» των μετατοπίσεων, όμως, δεν πρέπει να συσκοτίσει το γεγονός ότι το κύριο ρεύμα που κατέγραψε η κάλπη εντοπίζεται στις διαρροές του ΠΑΣΟΚ προς το ΔΗΚΚΙ. Από το 10% των ψηφοφόρων του 1993, στην αρχή της προεκλογικής περιόδου, περιορίστηκαν, τελικώς, στο 6% περίπου. Σε αυτήν τη μετατόπιση ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ οφείλει το ΔΗΚΚΙ 2,6 εκατοστιαίες μονάδες, ή 65% της δύναμής του (Πίνακας 5). Πρόκειται, επομένως, για την απαρχή της πρώτης, στο χώρο του ΠΑΣΟΚ, μαζικής εκλογικής «διάσπασης», που μέλλει να αποδειχθεί αν θα είναι προσωρινή ή μονιμότερη. Το βέβαιον είναι ότι διακρίνεται από σαφή πολιτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά (Πίνακας 12) και, αν και νεοπαγές κόμμα, από υψηλό βαθμό κομματικής ταύτισης των ψηφοφόρων του.¹³ Η επιρροή του ΔΗΚΚΙ είναι μεγαλύτερη στην ηλικιακή ομάδα 30-44 ετών (5,1% - Πίνακας 6), που αποτελεί την καλύτερη και για το κυβερνών κόμμα. Πρόκειται για τον στενό «πυρήνα» της μεταπολιτευτικής εκλογικής επιρροής του ΠΑΣΟΚ.

12. Μεταξύ των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ ανέρχεται σε ποσοστό 11,9%, των ψηφοφόρων της Ν.Δ. σε 10,1%, του ΚΚΕ 10,5%, ενώ μεταξύ των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ σε 24,3%, του ΣΥΝ σε 22,4% και του ΔΗΚΚΙ σε 28,4% (Τα Νέα, ό.π.).

13. Σε προεκλογική έρευνα, το ποσοστό των ψηφοφόρων του κόμματος που αισθάνεται «πολύ κοντά» σε αυτό ανέρχεται σε 40% (στο ίδιο).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Η κοινωνική δομή της ψήφου

Βάση	Σημερινοί ψηφοφόροι					
	ΠΑΣΟΚ 4.118	Ν.Δ. 3.705	ΠΟΛΑΝ 323	ΚΚΕ 483	ΣΥΝ 491	ΔΗΚΚΙ 418
ΦΥΛΟ						
Άνδρες	42,0	37,4	3,4	5,4	4,1	4,7
Γυναίκες	42,2	40,3	3,2	4,3	4,9	3,2
ΗΛΙΚΙΑ						
18-29	41,2	37,1	4,5	3,2	5,0	3,9
30-44	45,0	31,4	3,8	5,2	6,9	5,1
45-59	42,5	41,1	2,5	5,2	3,6	4,1
60 και άνω	39,6	46,4	2,2	5,9	2,3	2,7
ΜΟΡΦΩΣΗ						
Μέχρι και Δημοτικό	46,3	38,1	2,6	5,9	2,2	3,7
Μέχρι και Λύκειο	41,1	39,5	3,3	4,7	4,0	4,6
ΑΕΙ/ΤΕΙ	38,1	39,0	4,2	3,7	8,5	3,2
Μ.Ο. EXIT POLL	42,1	38,9	3,3	4,9	4,5	4,0

Πηγή: Ινστιτούτο V-P.R.C., *Exit Poll EPT*, 22.9.96, Δείγμα: 10.489 άτομα, 18 ετών και άνω.

6. ΤΟ «ΣΧΙΣΜΑ» ΤΩΝ ΗΛΙΚΙΩΝ

Βασική διαπίστωση από την ανάλυση του εκλογικού αποτελέσματος είναι η *αναβάθμιση* της σημασίας που κατέχει η ηλικία για τον προσδιορισμό των κομματικών προτιμήσεων. Ένα από τα πλέον δυναμικά χαρακτηριστικά της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ που ανέδειξε το εκλογικό αποτέλεσμα, είναι η *καθαρή υπεροχή του έναντι της Ν.Δ. στις νεότερες και δυναμικότερες ηλικίες*, τόσο στην ηλικιακή ομάδα 18-29 ετών (μεγαλύτερη στην επαρχία) όσο και, κυρίως, στην ομάδα 30-44 ετών, η μόνη όπου, με βάση τα δεδομένα του exit-poll, το ΠΑΣΟΚ προσεγγίζει το 45% και, από την άλλη, η Ν.Δ. εμφανίζει *καθίζηση* συγκεντρώνοντας το χαμηλότερό της ποσοστό, 31% (Πίνακας 6). (Στην πρώτη κατηγορία, η διαφορά υπέρ του ΠΑΣΟΚ είναι της τάξης του 4,1%, ενώ στη δεύτερη 13,6%.) Η πολιτική σημασία της παρατήρησης είναι προφανής: η Ν.Δ., αν και κόμμα της αντιπολίτευσης, έχασε τη νεολαία (ηλικίες 18-29), με ε-

ξαίρεση το Π.Σ. Πρωτεύουσας, όπου η επιρροή της υπερβαίνει την αντίστοιχη του ΠΑΣΟΚ. Αντιστρόφως, η μόνη ηλικιακή κατηγορία στην οποία η Ν.Δ. συγκεντρώνει ποσοστό υψηλότερο του ΠΑΣΟΚ, 46%, είναι οι ψηφοφόροι άνω των 60 ετών (Πίνακας 6).

7. ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΥΠΑΙΘΡΟ

Η εκλογική αναμέτρηση της 22ας Σεπτεμβρίου εκρίθη σε μεγάλο βαθμό στην ύπαιθρο. Τελικώς, το ΠΑΣΟΚ κατόρθωσε να ανακόψει, σχετικά, το εντονότατο ρεύμα της αγροτικής δυσαρέσκειας που κατέγραφαν οι προεκλογικές δημοσκοπήσεις και το οποίο εφαινότο να εισπράττει το ΔΗΚΚΙ, και ως ένα βαθμό η Ν.Δ. Η πτώση του ΠΑΣΟΚ στις αγροτικές περιοχές, μεταξύ 1993-1996 ανήλθε σε 4,9%, ενώ στις αστικές περιοχές υπήρξε μεγαλύτερη κατά μια εκατοστιαία μονάδα, 5,8% (Πίνακας 8). Αντιθέτως, στην ύπαιθρο η Ν.Δ. παρέμεινε σταθερή (40,6%, έναντι 40,8% το 1993). Η διαφορά ΠΑΣΟΚ-Ν.Δ. περιορίστηκε στις μεν αστικές περιοχές, από 8,5% το 1993, σε 4,6%, στις δε αγροτικές περιοχές, από 7,4% το 1993, μόλις σε 2,7%.

Η σχετική συγκράτηση του ΠΑΣΟΚ στην ύπαιθρο δεν επέτρεψε στο ΔΗΚΚΙ να καταγραφεί και ως κόμμα της αγροτικής δυσαρέσκειας. Σε αντίθεση με την υπεροχή στις αγροτικές περιοχές που

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

*Βουλευτικές εκλογές 1996:
Η επιρροή των κομμάτων κατά αστικότητα*

	Αστικές	Περιοχές Ημιαστικές	Αγροτικές	Διαφορά* Αστικών/ Αγροτικών
ΠΑΣΟΚ	39,9	41,6	43,3	-3,4 (-2,5)
Ν.Δ.	35,3	40,2	40,6	-5,3 (-3,6)
ΚΚΕ	6,8	4,9	4,5	2,3 (2,0)
ΣΥΝ	7,1	4,1	3,3	3,8 (2,7)
ΔΗΚΚΙ	5,1	4,1	3,8	1,3 -
ΠΟΛΑΝ	2,8	3,3	3,0	-0,2 (1,8)

* Σε παρένθεση το αντίστοιχο ποσοστό του 1993.

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Μεταβολές στην επιρροή των κομμάτων κατά αστικότητα
1993-1996

	Αστικές	Περιοχές Ημιαστικές	Αγροτικές
ΠΑΣΟΚ	-5,8	-5,0	-4,9
Ν.Δ.	-1,9	-0,9	-0,2
ΚΚΕ	1,2	1,0	0,9
ΣΥΝ	2,7	1,9	1,6
ΠΟΛΑΝ	-3,0	-1,3	-1,0

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων.

εμφάνιζε στις προεκλογικές μετρήσεις, το ΔΗΚΚΙ απέσπασε στις εκλογές ποσοστό 5,1% στις αστικές περιοχές, έναντι 3,8% στις αγροτικές (Πίνακας 7). Είναι εντυπωσιακό ότι ενώ η συνοχή του ΠΑΣΟΚ στα αστικά κέντρα περιορίστηκε στο 81,4%, στις ημιαστικές περιοχές ανήλθε σε 85% και στις αγροτικές περιοχές σε 86,8%.¹⁴ Ας σημειωθεί ότι η συνολική συνοχή του κόμματος, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, ανήλθε σε 84,3%, ενώ στην αρχή της προεκλογικής περιόδου ανήρχετο μόλις στο 70% των ψηφοφόρων του 1993.¹⁵ Η προεκλογική στρατηγική της Ν.Δ. δεν πέτυχε να συσπειρώσει τον αγροτικό πληθυσμό, είχε, εντούτοις, ως αποτέλεσμα τη διατήρηση της επιρροής του κόμματος στις αγροτικές περιοχές, στα επίπεδα του 1993, με ελάχιστες απώλειες, της τάξης του -0,2% (Πίνακας 7-8). Οι τάσεις συγκράτησης που επέδειξαν τα δύο μεγάλα κόμματα στην ύπαιθρο, σε αντίθεση με τις πόλεις, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι το ποσοστό του δικομματισμού διατηρήθηκε στην ύπαιθρο στο 83,9%, ενώ στα αστικά κέντρα συρρικνώθηκε στο 75,2% (εθνικό ποσοστό: 79,6%). Η δυσαρέσκεια των εκλογέων, που εκδηλώθηκε εντονότερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, είχε ως συνέπεια να ανοίξει και στα δύο κόμματα η «ψαλίδα» αγροτικών/αστικών περιοχών: 3,4% στο ΠΑΣΟΚ, έναντι 2,5% το 1993 και 5,3%, έναντι 3,6% το 1993 στη Ν.Δ. (Πίνακας 7).

14. ΕΡΤ, ό.π. Επίσης, *Καθημερινή*, 29.9.96.

15. *Τα Νέα*, ό.π.

8. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ ΣΤΗ ΒΑΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ «ΛΑΪΚΗ ΔΕΞΙΑ»;

Μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων υφίσταται πράγματι *ισοζύγιο διαρροών/κερδών*. Το ΠΑΣΟΚ εισπράττει από τη Ν.Δ. 1,2 εκατοστιαίες μονάδες (περίπου 81.000 ψήφους), αλλά και χάνει 1,3 εκατοστιαίες μονάδες (περίπου 88.000 ψήφους). Αυτή η ισοδυναμία, εντούτοις, υποκρύπτει μια *εντονότατη κοινωνική διαφοροποίηση*. Η *συρρίκνωση της Ν.Δ., σε σύγκριση με το ποσοστό του 1993, προέρχεται, κυρίως, από τα ανώτερα και τα μεσαία στρώματα και όχι από τα λαϊκά της ερείσματα*. Αντιθέτως, τα κέρδη της Ν.Δ. από το ΠΑΣΟΚ προέρχονται, κυρίως, από τις μαζικές κατηγορίες του οικονομικά μη-ενεργού πληθυσμού (συνταξιούχοι, νοικοκυρές), των πόλεων και της υπαίθρου. Δεν είναι τυχαίο πως στην ηλικιακή ομάδα 60 ετών και άνω, το ΠΑΣΟΚ συγκεντρώνει το χαμηλότερό του ποσοστό, 39,6%, ενώ η Ν.Δ. το υψηλότερό της, 46,4% (Πίνακας 6). Όπως αποδεικνύεται από την ανάλυση της εκλογικής γεωγραφίας του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας, οι διαρροές της Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ εντοπίζονται, πρωτίστως, σε *αμιγώς αστικές περιοχές* (Κολωνάκι, Ψυχικό, Φιλοθέη κλπ.). Στις ίδιες περιοχές, το 1993, η Ν.Δ. εμφάνιζε ποσοστά της τάξης του 60-70%. Σήμερα, η επιρροή της συρρικνώνεται θεαματικά (Πίνακας 10) σε επίπεδα που *μόνο με τα αντίστοιχα του 1981* μπορούν να αντιπαραβληθούν. Με άλλους όρους, η Ν.Δ. χάνει την εκπροσώπηση μιας μερίδας των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων που κατείχε μέχρι σήμερα. Την εκπροσώπηση αυτή αναλαμβάνει το ΠΑΣΟΚ (Πίνακας 9) και, δευτερευόντως, ο Συνασπισμός (πίνακας 11). Αντιθέτως, η Ν.Δ. συγκρατεί *σχεδόν άθικτη*, σε σύγκριση με το 1993, την επιρροή της στις *αμιγώς εργατικές και λαϊκές περιοχές της Πρωτεύουσας* (Πίνακας 10). Από την άλλη πλευρά, αν και στην προεκλογική στρατηγική της Ν.Δ. το κενό εκπροσώπησης των λαϊκών στρωμάτων, που αφήνει η μετατόπιση του ΠΑΣΟΚ, είχε εντοπισθεί, η κάλυψή του –που θα εξασφάλιζε, βεβαίως, την εκλογική νίκη– δεν ετετεύχθη. Η Ν.Δ. απέτυχε να διεμβολίσει στον επιθυμητό βαθμό η ίδια την παραδοσιακή κοινωνική βάση του ΠΑΣΟΚ, ή να επωφεληθεί από τις διαρροές του σε αυτούς τους χώρους. Το λάθος σε αυτή την εκτίμηση βρίσκεται, κατά πάσα πιθανότητα, στην υποτίμηση της σημασίας που διατηρούν ακόμη για τον προσδιορισμό των χώρων του κομματικού ανταγωνισμού οι ιστορικές-πολι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Η εκλογική επιρροή (%) του ΠΑΣΟΚ σε ορισμένες επιλεγμένες περιοχές της περιφέρειας Πρωτευούσης, 1981-1996

	1996	1993	1990	1989(N)	1989(I)	1985	1981
Α. ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κολωνάκι [α]	30,3	23,2	22,0	22,5	20,0	29,0	31,2
Εκάλη	21,1	13,7	10,9	11,0	10,4	16,4	24,8
Ψυχικό	25,7	19,0	16,0	16,9	15,4	24,0	30,3
Φιλοθέη	24,4	17,5	14,7	15,4	14,5	26,9	30,6
Β. ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κυψέλη [β]	32,7	32,5	26,1	27,0	24,8	34,0	39,5
Πατήσια [γ]	34,5	37,2	29,4	31,2	28,5	39,9	46,4
Ζωγράφου	38,1	42,7	34,2	35,8	33,4	42,9	47,6
Αργυρούπολη	42,4	49,9	40,8	42,4	39,0	49,6	54,6
Γ. ΑΜΙΓΩΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Περιστέρι	41,1	51,8	41,4	43,4	39,4	46,9	50,9
Αιγάλεω	41,8	52,7	42,5	44,3	40,5	48,5	52,7
Κερατσίνι	42,6	53,9	44,1	46,4	42,1	51,7	53,7
Νίκαια	40,7	52,5	42,1	44,4	39,4	48,3	48,3

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων: [α] Άγ. Διονύσιος· [β] Άγ. Ζώνη [γ] Άγ. Λουκάς.

τικές-ιδεολογικές διαιρέσεις, παρά την εμφανή τους αποδυνάμωση.

Ακριβώς αντίστροφη είναι η τάση που εμφανίζεται στην κοινωνική απήχηση του ΠΑΣΟΚ (Πίνακας 9). Το ΠΑΣΟΚ ενισχύεται σημαντικά στις αμιγώς αστικές περιοχές (συνοικίες και προάστια) της πρωτεύουσας, συρρικνώνεται ως ένα βαθμό στις αμιγώς μικροαστικές περιοχές, και συρρικνώνεται εντονότατα στις αμιγώς εργατικές και λαϊκές περιοχές. Στις περιοχές αυτές, που αποτέλεσαν, ιστορικά, προπύργιο του κόμματος, το ΠΑΣΟΚ είχε επανακτήσει, το 1993, την επιρροή της πρώτης περιόδου διακυβέρνησης (στις εκλογές του 1981 και του 1985). Σήμερα, εμφανίζει δραματική κάμψη που υπερβαίνει το 10%, σε σύγκριση με το 1993 (σχεδόν το 1/4 της προηγούμενης επιρροής του). Τις απώλειες αυτές καρπώνεται πρωτευόντως το ΔΗΚΚΙ, στην εκλογική βάση του οποίου αναδεικνύονται έντονα ταξικά στοιχεία (Πίνακας 12), και δευτερευόντως η Αριστερά (Πίνακας 11). Εν κατακλείδι, οι νέες ταξικές μετατοπίσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Η εκλογική επιρροή (%) της Νέας Δημοκρατίας σε ορισμένες επιλεγμένες περιοχές της περιφέρειας Πρωτεύουσας, 1981-1996

	1996	1993	1990	1989(N)	1989(I)	1985	1981
Α. ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κολωνάκι [α]	50,1	59,1	65,5	63,7	63,1	59,7	50,1
Εκάλη	61,2	70,9	82,1	80,7	79,2	75,6	56,8
Ψυχικό	54,0	62,7	71,1	69,4	68,6	64,3	51,3
Φιλοθέη	56,4	65,6	74,3	72,9	71,1	61,9	48,5
Β. ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κυψέλη [β]	43,6	48,8	58,3	56,4	55,0	52,1	41,2
Πατήσια [γ]	38,9	43,0	52,7	49,9	48,5	44,1	33,6
Ζωγράφου	34,4	37,8	46,3	44,5	42,7	38,8	29,6
Αργυρούπολη	29,0	31,1	40,1	37,9	36,4	31,7	23,0
Γ. ΑΜΙΓΩΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Περιστέρι	25,8	26,6	35,4	33,4	32,2	28,4	21,3
Αιγάλεω	26,5	26,8	35,6	33,9	32,5	28,7	21,2
Κερατσίνι	27,4	27,1	36,3	34,2	33,0	28,1	20,7
Νίκαια	25,6	25,6	33,6	31,4	30,2	25,4	19,2

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων: [α] Άγ. Διονύσιος· [β] Άγ. Ζώνη [γ] Άγ. Λουκάς.

που συντελούνται στην εκλογική βάση των δύο μεγάλων κομμάτων (ΠΑΣΟΚ, Ν.Δ.) αμβλύνουν, χωρίς όμως να αναιρούν, το ιστορικό παράγωγο της έντονης κοινωνικής διαφοροποίησης, το οποίο και παραμένει.

Η Αριστερά, συγκεντρώνοντας αθροιστικά το 10,7% του εκλογικού σώματος, εξήλθε ενισχυμένη από την εκλογική αναμέτρηση και η εκλογική της επιρροή επανέρχεται στα επίπεδα του 1989: (α) Το ΚΚΕ κατόρθωσε να αποκομίσει μικρά οφέλη από τη φθορά του ΠΑΣΟΚ, ενώ η αύξηση της επιρροής του κατανέμεται σχετικά ισόροπα μεταξύ αστικών κέντρων (6,8%, αύξηση 1,2%) και αγροτικών περιοχών (4,5%, αύξηση 0,9% – Πίνακες 7-8). Η ενίσχυσή του προήλθε από επανασυσπείρωση παραδοσιακών ψηφοφόρων της κομμουνιστικής Αριστεράς (νησιά Αιγαίου, Ιονίου, Θεσσαλία, λαϊκές περιοχές του Π.Σ. Πρωτεύουσας). (β) Ο *Συνασπισμός* εμφανίζεται με ιδιαίτερα διευρυμένη πολιτική και κοινωνική απήχηση, ιδίως στα αστικά κέντρα, όπου συγκέντρωσε ποσοστό 7,1%, κατα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Η εκλογική επιρροή (%) της Αριστεράς (ΚΚΕ/ΣΥΝ/ΚΚΕ εσ.) σε ορισμένες επιλεγμένες περιοχές της περιφέρειας Πρωτευούσης, 1981-1996

	1996	1993	1990	1989(N)	1989(I)	1985	1981
	ΣΥΝ+ ΚΚΕ	ΣΥΝ+ ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΣΥΝ	ΣΥΝ	ΚΚΕ+ ΚΚΕ εσ	ΚΚΕ+ ΚΚΕ εσ
Α. ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κολωνάκι [α]	11,30	9,48	8,11	11,01	11,30	10,00	10,29
Εκάλη	8,00	5,79	3,86	5,76	5,91	6,49	7,47
Ψυχικό	11,70	9,08	7,92	10,26	9,84	10,56	10,43
Φιλοθέη	10,90	7,54	5,99	8,58	8,52	9,94	8,76
Β. ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Κυψέλη [β]	14,10	10,30	10,77	13,56	14,64	12,90	12,53
Πατήσια [γ]	15,40	11,70	13,02	15,52	17,48	15,05	15,01
Ζωγράφου	16,30	12,00	15,31	16,88	19,36	17,27	18,11
Αργυρούπολη	15,60	10,75	15,59	17,22	20,86	17,69	19,03
Γ. ΑΜΙΓΩΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)							
Περιστέρι	19,5	13,89	19,87	20,93	25,31	23,53	25,01
Αιγάλεω	19,3	13,53	18,77	19,80	24,10	21,85	23,56
Δραπετσώνα	19,9	14,21	19,22	20,05	24,62	22,09	25,47
Νίκαια	21,6	15,33	21,55	22,21	27,09	25,19	30,49

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων: [α] Αγ. Διονύσιος· [β] Αγ. Ζώνη· [γ] Αγ. Λουκάς.

λαμβάνοντας την τρίτη θέση (Πίνακας 7). Εξακολουθεί, έτσι, να εμφανίζει τη μεγαλύτερη θετική ψαλίδα αστικών/αγροτικών περιοχών (3,8%, έναντι 2,7% το 1993). Τα υψηλότερα ποσοστά του εμφανίζονται στις νεότερες ηλικιακές ομάδες, ιδίως των αστικών κέντρων, με ανώτερη μόρφωση. Από την πλευρά της πολιτικής προέλευσης των εκλογέων του, ο Συνασπισμός αποτελεί, στην ουσία, ένα νέο πολυσυλλεκτικό κόμμα. Μόλις οι 4 στους 10 σημερινούς ψηφοφόρους του (39,4%) προέρχονται από τον «παλιό» Συνασπισμό (Πίνακας 5). Το 23% προέρχεται από το ΠΑΣΟΚ, το 10,6% από τη Ν.Δ., το 5,7% από την ΠΟΛΑΝ, το 2,5% από το ΚΚΕ, ενώ 4,5% αποτελείται από νέους ψηφοφόρους. Ως προς την κοινωνική σύνθεση του εκλογικού του ακροατηρίου, διαφοροποιείται σημαντικά από το ΚΚΕ, εμφανίζοντας μια εξαιρετικά οριζόντια (διαταξική) διάρθρωση. Στις αμιγώς αστικές περιοχές της πρωτεύουσας σημειώνει άνοδο, σε βάρος της Ν.Δ., και η επιρροή του είναι τετρα-

πλάσια από την αντίστοιχη του ΚΚΕ. Παράλληλα, στις αμιγώς μικροαστικές και εργατικές περιοχές, η άνοδος του εξισορροπεί τη σχέση δυνάμεων που προϋπήρχε (βλ. σχετικό δείκτη στον Πίνακα 12). Σε αυτό το σημείο, ο Συνασπισμός, κατορθώνει να διευρύνει θεαματικά την ιστορική βάση της ανανεωτικής αριστεράς στη μεταπολίτευση (ΚΚΕ εσ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Η εκλογική επιρροή (%) των μικρών κομμάτων σε ορισμένες επιλεγμένες περιοχές της περιφέρειας Πρωτεύουσας, μεταβολές 1993-1996

	ΚΚΕ		ΣΥΝ		ΚΚΕ:ΣΥΝ		ΠΟΛΑΝ		ΔΗΚΚΙ
	1993	1996	1993	1996	1993	1996	1993	1996	1996
Α. ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)									
Κολωνάκι [α]	2,03	2,80	7,45	8,50	0,27	0,33	7,10	3,10	2,20
Εκάλη	1,43	1,66	4,36	6,33	0,33	0,26	8,96	4,10	1,09
Ψυχικό	2,18	2,4	6,90	9,30	0,32	0,26	8,06	3,10	1,80
Φιλοθέη	1,44	1,80	6,10	9,10	0,24	0,20	8,23	3,30	2,00
Β. ΜΙΚΡΟΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)									
Ζωγράφου	5,60	6,70	6,39	9,60	0,88	0,70	5,94	2,50	5,20
Αργυρούπολη	6,08	7,80	4,67	7,80	1,30	1,00	6,96	3,10	6,90
Γ. ΑΜΙΓΩΣ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ (ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΑ)									
Περιστέρι	8,89	10,8	5,00	8,70	1,78	1,24	6,09	2,40	7,30
Αιγάλεω	8,48	10,3	5,05	9,00	1,68	1,14	5,60	2,50	6,40
Δραπετσώνα	9,64	11,8	4,57	8,10	2,11	1,46	5,48	1,90	6,50
Νίκαια	10,55	13,2	4,78	8,40	2,21	1,57	5,42	2,50	6,00

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων: [α] Άγ. Διονύσιος· [β] Άγ. Ζώνη [γ] Άγ. Λουκάς.

Συνοψίζοντας, η επικράτηση του ΠΑΣΟΚ επί της Νέας Δημοκρατίας όχι μόνον επέλυσε το ζήτημα της διακυβέρνησης αλλά εδραίωσε και τη νέα φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεμονία του Κ. Σημίτη. Είναι φανερό ότι αυτή η πλευρά της πρόσφατης εκλογικής αναμέτρησης είναι και η πρωτεύουσα. Δεν πρέπει, όμως, να οδηγήσει σε υποτίμηση της άλλης, ίσως αθέατης, διεργασίας που συντελείται αργόσυρτα αλλά σταθερά στο εκλογικό σώμα. Ο χαρακτήρας που προσέλαβε η εκλογική αναμέτρηση δεν οδήγησε σε συρρίκνωση αλλά σε διατήρηση ή και ενίσχυση των αντιεκλογικών και αντιπολιτικών διαθέσεων του εκλογικού σώματος. Αυτό το (συ-

γκυριακό) στοιχείο συνδυάζεται με μια σειρά από ιδεολογικούς μετασχηματισμούς των πολιτικών δυνάμεων, που, συνήθως, περιγράφεται ως *σύγκλιση των κομμάτων ή άρση των παραδοσιακών διαχωριστικών γραμμών*. Διεργασία που, με τη σειρά της, ενισχύει τη γενικότερη κοινωνική *τάση αποδοκιμασίας* των κομμάτων διακυβέρνησης. Η πόλωση που χαρακτήριζε ιστορικά τις εκλογικές αναμετρήσεις στην Ελλάδα υπήρξε πάντοτε πραγματική, και γι' αυτόν το λόγο η τεχνητή της αναβίωση, υπό τις σημερινές συνθήκες, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα για κανένα από τα μεγάλα κόμματα. Η *κρίση εκπροσώπησης*, που όπως επισημάνθηκε δε δείχνει να ανακόπτεται, έχει θέσει εδώ και καιρό το κομματικό σύστημα σε διαδικασία αποδόμησης/μετασχηματισμού. Η επέκταση της πολιτικής δυσαρέσκειας στο 1/5 του εκλογικού σώματος και η παρατηρούμενη –για πρώτη φορά σε παρόμοια έκταση– επικοινωνία μεταξύ όλων των πολιτικών χώρων, θέτει υπό αμφισβήτηση τον παγιωμένο χαρακτήρα του μεταπολιτευτικού κομματικού συστήματος και τη συνοχή των ιστορικών παρατάξεων. Κατά συνέπεια, δεν είναι απίθανο να θέσει στο προσεχές μέλλον υπό αμφισβήτηση και τη γνώριμη, έως σήμερα, μορφή διακυβέρνησης.